

PITANJA U KOJA SE TREBAMO UDUBITI

Izložba *Pitanja u koja se trebamo udubiti* nastala je na osnovu dugogodišnjeg zajedničkog rada na prikupljanju i digitalizaciji *Arhiva antifašističke borbe žena BiH i Jugoslavije* (www.afzarhiv.org), koji je autorica izložbe Andreja Dugandžić, zajedno s Adelom Jušić, kreirala u okviru Udruženja za kulturu i umjetnost CRVENA.

Autorica je u fokus izložbe postavila feminističko kolažiranje svakodnevice koje se tiče društvenog, političkog, ekonomskog, afektivnog, zdravstvenog, reproduktivnog, privatnog i javnog života žena u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji u periodu od 1946. do 1953. godine.

Polazeći od dokumentacije i materijala iz arhiva AFŽ-a, pored nužnih pitanja koja donosi njihov sadržaj kada je riječ o društvenoj emancipaciji, revolucionarnim promjenama i historizaciji samog pokreta, Andreja Dugandžić tekstualnim i vizualnim kolažima odgovara takođe i na pitanje koje se tiče izlagačkih formata arhiva i arhivske dokumentacije. Danas, kada se u politički angažiranoj umjetnosti sve više susrećemo sa preopširnim dokumentarističkim ili arhivskim izlagačkim praksama koje edukativno prikazuju političko umjesto da ga društveno artikuliraju, ovaj iskorak u kolažiranje, izbor i stvaranje neočekivanog sadržaja na osnovu arhivske građe zapravo je povratak avangardnom razumijevanju angažiranosti. Kolažiranje, kao i montaža, počiva na teoriji i politici odnosa pa, samim tim, kako to Alexander Kluge navodi, predstavlja proces u kojem *lično* nužno kreira *političko* autorstvo koje zahtijeva od gledalaca, posjetilaca i opće publike, aktivno opažanje i individualno pronalaženje zajedničkih odgovora u odnosu na politički montiranu, u ovom slučaju kolažiranu stvarnost (*On Film and the Public Sphere*, *New German Critique* 24/25, 1981-82). Pored velikih i malih kolažnih formata, tekstualnih i vizualnih formi, fotografija i dokumenata, u ovu se izložbu udubljujemo kroz već spomenuta pitanja koja autorica otvara kroz politički humor i ironiju, spajanje nespojivog i prikazivanje neočekivanog i isto tako nevidljivog spleta događaja i odnosa koji ovaj arhiv čine danas živim.

U pokušaju da se misli arhiv AFŽ-a i njegova građa kroz političko artikuliranje ženskog pokreta i njegove historije na geopolitičkom prostoru nelagode koji je ostao nakon

Jugoslavije i socijalizma, Andreja Dugandžić zajedno sa Tijanom Okić uredila je zbornik radova pod nazivom *Izgubljena revolucija: AFŽ između mita i zaborava* (Sarajevo: Crvena, 2016). U uvodu tog zbornika urednice su naglasile da je važno misliti historiju u kritički definiranim političkim i društvenim kontekstima, ukazujući na značenje arhiva AFŽ-a za postjugoslavenski prostor danas. Prema njima, "misliti vlastitu historiju pretpostavka je i imperativ svakog kritičkog odnosa prema prošlosti koji pretendira da prošlost shvati kao nešto više i drugačije od pukog sjećanja na nju. Oni koji se prošlosti sjećaju monumentalizirajući je, osuđeni su na to da je zaborave i da iz nje ne nauče ništa, a oni koji je se sjećaju zaboravljajući - osuđeni su na to da je ponove". Pitanje lekcija i poruka vremenom se kroz sam proces arhiviranja, stvaranja, pisanja, izlaganja i drugih umjetničkih praksi dijalektički usložnjavalo iz potrebe da se izvjesni problemi, kako to sam naslov kaže, prodube i, prije svega, prihvate.

Da su problemi oduvijek postojali, svjedoči i arhivski tekst *Pitanja, u koja se trebamo udubiti* iz časopisa *Nova žena* (1946), iz kojeg je preuzet naslov za rad i samu izložbu. U njemu se govori o problemima i greškama najvećeg i najrevolucionarnijeg jugoslovenskog ženskog pokreta poslije Drugog svjetskog rata, a prije svega o tome da suština nije u tome "da znamo šta treba raditi, nego je za uspjeh često baš presudno kako treba raditi". Pasivno znanje i retorička (ne)moć revolucionarnih ideja neposredno su nakon Drugog svjetskog rata prerastale u utopističke vizije da će "narod u novooslobođenim krajevima (...) postepeno naučiti da treba davati dok ima šta da se daje i sve dok ima onih koji ništa nemaju, u nadi da te žrtve neće večno trajati". Početak kontrarevolucije, koja se krvavo ostvarila nekoliko decenija kasnije, desio se upravo u poslijeratnom prelasku s djela na riječi, naročito u trenutku kada je AFŽ proglašen nepotrebnim i 1953. godine (samo)ukinut. Žensko je pitanje tada, navodno, riješeno zajedno sa klasnim, prema riječima onih koji su revoluciju i historiju monumentalizirali, i to u sve većem raskoraku sa stvarnim problemima u koje se trebalo udubljivati.

Na ovom mjestu možemo se podsjetiti i na to da je društveni i politički odaziv na žensko pitanje u okviru historije rada i nove ideologije socijalizma bio u velikoj mjeri angažiran i

raširen na ovim prostorima od kraja XIX. stoljeća nadalje. Međutim, činjenica je da je žensko pitanje vrlo brzo reducirano na univerzalno klasno pitanje, nakon čega je tretirano kao podrška u borbi za klasnu jednakost koju vode muškarci. U uspostavljanju uzajamnog odnosa između radničke klase i ženskog pitanja rod se zato pojavljuje kao nužna kategorija u stvaranju historije radničke klase, naročito u društveno-političkom kontekstu revolucionarnih otpora i promjena. U svom izvornom obliku ta je historija svakako neodvojiva od procesa društveno-političke emancipacije žena. Primjena kategorije roda u stvaranju historije rada i radničke klase predstavlja tako način da se ukloni historijska mrena sa ženske političke prakse i ponovo uspostavi pojam klasne svijesti, koji je politički, teorijski, a i historijski instruiran kao lažno univerzalna (muška) kategorija. O dometima i primjerima analitičke upotrebe kategorije roda u ponovnom otkrivanju društvenih odnosa u historiji govori i Joan Wallach Scott, koja u svojoj knjizi *Rod i politika povijesti* (Zagreb: Ženska infoteka, 2003) naglašava da rodnim obilježavanjem radničke klase stičemo novi uvid u stare probleme: "probleme konkurencije koja prijete od žena, probleme različitih platnih razreda na temelju spolne različitosti i probleme organiziranja žena radnica – probleme koji nisu središnji samo za žene, već i za pokret radničke klase u cjelini". A ti su problemi, čini se, bili i ostali univerzalni.

Kada govorimo o AFŽ-u, o politički najvažnijem i društveno najučinkovitijem ženskom pokretu Jugoslavije, jasno je da se na tom mjestu suočavamo sa kanibalskim sindromom revolucije, iliti revolucijom koja je "pojela svoju djecu" da bi uspostavila "prirodnu" ravnotežu između dvaju ključnih rodova i učinila nevidljivima sve ostale. Time je i pojam roda, prije svega žensko pitanje, otuđen od revolucije i prepušten liberalnoj, demokratičnoj te, u Jugoslaviji, tranzicijskoj ili kontrarevolucionarnoj transformaciji društva koja ga je, shodno svojim "postideološkim" ambicijama, obesmisllila i depolitizirala.

U periodu od 1945. godine, kada je izborio pravo glasa za jugoslovenske žene, pa sve do svoga ukidanja 1953. Antifašistički front žena bio je uključen u prethodno spomenut proces rodnog označavanja radničke klase koja se poslije Drugog svjetskog rata oslobodila kapitalističke eksploatacije. Arhiv svjedoči da je sve vrijeme svog postojanja AFŽ jasno

ukazivao na potisnuti problem porodične podjele rada i reprodukcije onoga što se tradicionalno smatralo prirodnim stanjem stvari. To "prirodno" stanje stvari značilo je da se dobrobit žene ponovo podrazumijeva u blagostanju muškarca, tako da su rađanje djece, kućne i potrošačke aktivnosti ostali primarni ženski zadaci, čime je posljedično plaćeni rad muškarca zadržao drugačiji – povlašten – status. Uvjeti pomoću kojih se odnos između proizvodnje i rodne raspodjele rada vremenom uspostavljao onemogućavali su da se postojeća značenja rada i proizvodnje generiraju u pravcu zajedničke postpatrijarhalne i postkapitalističke, suštinski jednakopravne rodne politike. Međusobna uvjetovanost pitanja roda i klase potvrđuje se mnogim primjerima iz historije žena koji su sačuvani u raznim historijskim, medijskim, ličnim i drugim arhivama, među kojima je posebno značajan upravo ovaj Arhiv antifašističke borbe žena BiH i Jugoslavije.

Iako tendencije da se rod proglasi suvišnom kategorijom u bilo kakvom političkom, društvenom ili historijskom situiranju stvarnosti već neko vrijeme postoje, jasno je da rod nije i ne može biti označen kao pojam liberalnog, akademskog ili korporativnog feminizma. Njegovo je mjesto upravo u izgradnji revolucionarnih zajedničkih vrijednosti budućeg društva koje će označiti kraj obiju epoha istovremeno: patrijarhalne i kapitalističke. To nam govore upravo lekcije iz naše prošlosti koje ukazuju na to da u budućoj revoluciji ne smijemo zaboraviti na svoj društveni rod, za koji su nas u prethodnoj ubijedili da ne postoji. To je ujedno i razlog zbog čega je arhiv AFŽ-a i njegova daljnja politička, istraživačka i umjetnička nadogradnja za sve nas neupitno važna.

Glasovi drugarica iz prošlosti zajedno sa glasovima drugarica koje su nastavile tu borbu danas govore, kako to Tijana i Andreja navode, da je "iskustvo pobjede i poraza, afežeovsko i naše, prošlo i sadašnje, podsjetnik da naše nove i buduće borbe i frontovi, bitke koje trebamo izvojevati, stoje otvoreni i svjedoče o stvaranju mogućeg tamo gdje je sve izgledalo nemoguće". Zato kolaži koji sačinjavaju ovu izložbu spajaju iskustvo AFŽ-a sa kasnijim ženskim i feminističkim borbama, isto tako sa *Drugim polom* Simone de Beauvoir, koji je itekako bio poznat našim AFŽ-ovkama u trenutku kada AFŽ-a više nije bilo. O tome svjedoči Mitra Mitrović kada 1960. godine u izvještaju za UN piše o iskustvu i položaju jugoslovenskih

žena, između statistika i brojeva o njihovom društvenom napretku, i ujedno poziva na novu revoluciju žena koja se, zapravo, morala dogoditi u socijalizmu. Pitanja o kojima piše Simone de Beauvoir, prema Mitri Mitrović, nužna su za razumijevanje daljnje emancipacije žena u socijalizmu. Dio izvještaja u kojem se pojam klase redefinira u odnosu na njenu internaliziranu rodnu nejednakost predstavlja možda najbolju polaznu tačku za (sa)gleda(va)nje izložbe:

Šta kaže Simone de Beauvoir u svojoj izvanrednoj knjizi "Drugi pol" o konfliktima koji posebno karakterišu situaciju "slobodne" žene, koja hoće da živi u novom položaju u savremenom svetu, da živi odjednom i kao čovek i kao žena? Simone de Beauvoir zna da to nije potpuno nov položaj; potpuno nov položaj je i za nju, u socijalističkom svetu. Međutim i kada se žena oslobodi ekonomske zavisnosti od muškarca, još uvek nije moralno, socijalno i psihološki u identičnoj situaciji. (...) Ona zapravo i ne ulazi sasvim u 'višu' klasu; viša klasa – ovoga puta muškarci, prema Simone de Beauvoir vrlo je stroga prema pridošlicama. (Položaj žene u savremenom svetu, Beograd: Narodna knjiga, 1960)

Baveći se pobjedama i porazima ženskog pokreta kroz istoriju AFŽ-a, izložba Andreje Dugandžić tako predstavlja istovremeno tačku prekida sa njegovom romantičnom historizacijom i tačku spajanja sa prvobitnim zahtjevima i borbama koje su ostale nezavršene, kao i pobjedama koje su u međuvremenu izgubljene. Antifašizam i žensko pitanje još su uvijek razlog da se ovom arhivu vraćamo i da ga umjetnički i politički artikuliramo u svijetu u kojem danas živimo, jer u njemu su već sva ona pitanja koja treba ponovo postaviti i rješavati, koliko god nam se to iz današnje perspektive činilo nemogućim.

Jelena Petrović

*

Izložbu organiziraju Udruženje za kulturu i umjetnost CRVENA i Centar za ženske studije Zagreb u sklopu projekta Organizirane žene na ljevici u periodu između dva rata, tijekom Drugog svjetskog rata i nakon rata. Program se organizira u sklopu proširenog programa Trnjanskih krijesova 2018. Projekt financira Rosa Luxemburg Stiftung South East Europe.